

Flere danske kæmpesten

Af geolog Steen Andersen, Skov- og Naturstyrelsen

I årets første nummer beskrev GeologiskNyt fundet og den komplicerede bjærgning af en enorm istransporteret granitblok fra Skærring ved Århus på ikke mindre end 86 ton. Fundet af denne sten gav desuden stødet til, at bladet bragte en efterlysning fra Skov- og Naturstyrelsen om store sten overalt i Danmark – dvs. sten over tre meter på den længste led.

Artiklen i GeologiskNyt om danske kæmpesten er blevet læst, ikke blot af bladets abonnenter, men også af dagbladene, som i adskillige tilfælde har omtalt lokale sten og bragt efterlysningen videre til læserne. Det foreløbige resultat har været oplysninger til Skov- og Naturstyrelsen om en snes store sten, især i Jylland, men også en enkelt i Storebælt ved Fyn. Nogle af stenene er velkendte, f.eks. gennem Mads Lidegårds sagnbeskrivelser. Andre har næppe været kendt af andre end de lokale beboere, og næsten ingen af stenene har

Kalkstenen af knoldekalk i Nøvling Grusgrav med geolog Steen Andersen som "menneskelig målestok". (Foto: Niels Peder Mortensen)

tidligere været beskrevet geologisk, eller måske er den geologiske viden gået i glemmebogen.

Hvalen og knoldekalken på plads

Den første sten, som blev anmeldt, var en 25 tons stor knoldekalk fra Nøvling grusgrav, som snart blev efterfulgt af en langt større larvikit-blok: "Hvalen". Med militær assistance og præcision blev disse sten bjærget i sikkerhed til en smuk beliggenhed på kanten af den store grusgrav, der snart skal efterbehandles til rekreativt område, således som Niels Peder Mortensen har beskrevet det.

Skæring stenen samt Hvalen og knoldekalken fra Nøvling er nu sikret som iøjnefaldende naturfænomener og som vidnesbyrd om isens vældige transportevne. Næsten samtidigt blev den mægtige Vindum Sten sikret gennem et samarbejde mellem ejeren, Viborg amt og Fussingø Statsskov-

distrikt. I hvilket omfang det er muligt og ønskeligt at frilægge de øvrige store sten, må afgøres hen ad vejen sten for sten. I første omgang er målet at placere stenene på Danmarkskortet og give dem en geologisk beskrivelse.

Dynen og hovedpuden

En af de næste sten, som blev anmeldt, var "Dynen" i Frederikshavn. Dynen er også stor, 270 ton har man anslået. Den lå oprindeligt lidt uden for kysten, hvor den var afmærket nord for fæstningen Fladstrand på de gamle søkort. Senere blev kystområdet opfyldt, og stenen dækket til, men ikke glemt. Den 9. november 1975 lykkedes det at grave stenen fri og flytte den op til posthuset. Det skete gennem en heroisk indsats, hvor hele Frederikshavn tog del og samlede penge ind. Poeten Johs. Boelsen har beskrevet hændelsen (se boks).

Samtidig med frigravningen af Dynen fandt man i øvrigt endnu en kæmpesten, som naturligt nok fik navnet "Hovedpuden".

Larvikiter

Læg i øvrigt mærke til digtets ord om, at Dynen er en larvikit ganske som Hvalen. Det samme gælder Hundborg-stenen fra bakkestrøget Hundborgbuen i Thy, som

Pigen står oven på Hundborg stenen, som ikke blev fredet. Den danske jord gemmer sikkert på endnu flere store stenblokke. (Foto: Søren Torp)

Søren Torp har draget frem af glemslen.

Hundborgstenen blev oprindeligt fri-gravet i slutningen af trediverne og ønsket fredet af DGU's daværende direktør Hilmar Ødum. Men et medlem af overfredningsnævnet fra København, som skulle klare sagen, var af en anden mening. Som Søren Torp skriver: Han udtalte, da han så stenen (iført knickers og en mindre brandert): "Så kan man ligeså godt frede et pæretre".

Herefter blev stenen dækket til igen, og den var stort set glemt indtil nu. For øjeblikket ser man kun den allerøverste del af Hundborg-stenen, men dens dimensioner skulle være 6x5x4 m.

Mørupstenen

Også Mørupstenen i den sydlige udkant af Herning er en Larvikit, og også denne meget store sten ligger dybt begravet i jordmasserne. Men her er det lykkedes for geofysikerne Steen Thomsen og Hans Fredborg at bestemme stenens størrelse ved hjælp af en detaljeret, gravimetrisk opmåling. Opmålingen skete på opfordring af Hernings borgmester, og man nåede frem til, at stenens rumfang er 185 kubikmeter og vægten ca. 500 tons. Således er Mørupstenen en af de helt store sten, men ikke den største, og stenen forblev derfor tildækket.

Det er oplagt, at skal stenene frilægges, må man kende deres form og vægt med god nøjagtighed, inden entreprenørarbejdet begynder. For priserne til hævning af en sten stiger med himmelflugt i takt med stenens størrelse. Gravimetri er således en

En usædvanlig blok er Skyum-stenen på stranden syd for Skyum Bjerge i Thy. Kystklinten fremviser i øvrigt aflejringer af Tertiær alder. (Foto: Jørgen Dahlgaard)

mulighed. En anden mulighed for at få et indtryk af stenens størrelse er antagelig brug af georadar, som kan trænge igennem og ned til jordlagene under stenen. Det var værd at prøve.

En kæmpe i Storebælt

Langt de fleste oplysninger om store sten kom som nævnt fra Jylland, men også Fyn kan melde om en kæmpesten, som skal konkurrere med Dammestenen ved Hesselager. Stenen ligger ud for kysten i Store-

bælt syd for Knudshoved, og Kennet Vandel Hansen, som fandt den, har et par gange været ved at vædre stenen med sin båd. Søkortet viser flere meter vand på stedet, og stenen må derfor have en betydelig størrelse. Kennet Vandel Hansen vil prøve at bestemme størrelsen, når vejret og vandet bliver varmere.

Det var en af den slags sten, man nødigt ville støde på ved boringen af Storebæltstunnelen.

Efterlysningen gælder fortsat

De omtalte sten er blot et lille pluk blandt de henvendte snes, som Skov- og Naturstyrelsen har fået melding om, og det har været interessant på den måde at få indblik i det overraskende store antal af kæmpesten, der stadig ligger tilbage i landskabet. Fordelingen af stenene er også iøjnefaldende: De fleste store sten findes i Jylland, og den foretrukne bjergartstype er larvikit. Åbenbart løsnes denne bjergart i store blokke i Norge, og blokkene er tilstrækkelig solide til at overleve gletschertransporten hertil. Tanken går da uvægerligt til professor Noe-Nygårds udmærkede registrering og beskrivelse af larvikiter i kvaderstenskirkker, som passer fint ind i dette mønster.

Efterlysningen gælder i øvrigt stadig: Har læserne kendskab til sten større end 3 meter, så giv et praj til Steen Andersen, Skov- og Naturstyrelsen, Haraldsgade 53, 2100 København Ø, tlf. 39 47 22 58. ■

Ved Dynens placering

For årtusinder siden bragtes den hertil på bræens skuldre, den har draget blikke til sig medens sekler kom og svandt, solens stråler har den kysset, bølger om den hørtes buldre, at det salte skumsprøjts pisker glattetes hver ujævn kant.

byen voksede; kæmpestenen fra sin stædeplads i havet ikke længer var at øjne, knapt man vidste, hvor den lå, under meterhøje muldtag fra dets bred den lå begravet, denne pragtsten, som så mange huskede fra de var små.

Få kolossen frem i lyset, var en ønskedrøm for mange, indsats stor det ville kræve af trafik og arbejdstrop. Man på offervilje håbede, kunne ikke blot forlange disse tusinder, det kostede at få larvikitten op.

Som det sås man ej forgæves, havde sat sin lid til håbet: små og store bidrag indkom det var DYNEN jo, det gjaldt, kraner kørtes frem til stedet, luften af kommandoråbet og motorers snurren genlød: ej forgæves var der kaldt.

Nær ved banegård og postbus vil man finde den placeret, larvikitten, kæmpestenen, som et offerviljens tegn, det var ikke spor forgæves man til indsats appellered der af bidrag til dens hævning ankom formelig en regn.

Trods dens tonsvægt vil den præge byens billede, som prikken over i'et, blandt de mange attraktioner, som vi har. Gud ske lov den ikke formålsløst og grumt blev ladet i stikken, men blev bjerget frem i lyset, hvor dens plads med rette var.

Johs. Boolsen